

MEMÒRIES
DE LA REIAL ACADEMIA MALLORQUINA
D'ESTUDIS GENEALÒGICS,
HERÀLDICS I HISTÒRICS

Núm. 21

Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics
Història: 1ª Època (1953-1955): *Memorias de la Academia Mallorquina de Estudios Genealógicos*. ISSN 1137-6414. 2ª Època (1993-2001) *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* ISSN 1137-6406.

ISSN 1885-8600

Periodicitat: ANUAL

Editor: *Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics*.

Academia associada al Instituto de España

Director:

Dr. Antonio Planas Rosselló, Universitat de les Illes Balears

Consell de Redacció:

Dr. Pedro de Montaner Alonso, Arxiu Municipal de Palma

Dr. Miguel J. Deyá Bauzá, Universitat de les Illes Balears

Dr. Miguel Ángel González de San Segundo, Universidad de Zaragoza

Dr. Fernando Sánchez Marcos, Universitat de Barcelona

Dr. Esteban Sarasa Sánchez, Universidad de Zaragoza

La revista es troba inclosa en el catàleg LATININDEX (www.latindex.org)

Incorporada a DICE

Indexada a les bases de dades ISOC i *Regesta Imperii*

Allotjada a e-Dialnet: <<http://dialnet.unirioja.es/servlet/revista?codigo=12069>>

La correspondència i remisió d'originals s'haurà de dirigir a:

Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics,

C/ de la Rosa, 3. 07003 Palma de Mallorca.

© dels autors pels seus articles

Reservats tots els drets. Cap part d'aquesta revista pot ésser reproduïda, emmagatzemada en un sistema d'informàtica o transmesa de qualsevol forma o per qualsevol mitjà, electrònic, mecànic, fotocòpia, gravació o altres mètodes sense previ i exprés permís de l'editor de la revista.

Dipòsit legal PM 658-93

Imprès a les Illes Balears per:

IMPRESA POLITÈCNICA

Carrer de Can Troncoso, 3

Telèfon 971 71 26 60

07001 PALMA

MEMÒRIES DE LA REIAL ACADÈMIA MALLORQUINA D'ESTUDIS GENEALÒGICS, HERÀLDICS I HISTÒRICS

ÍNDEX

Antonio Ortega Villoslada <i>De Mallorca al Atlàntico bajo la dinastía privativa</i>	7
Gabriel Llopart Moragues <i>Retazos de vida medieval judía. Documentos mallorquines (s. XIII-XV)</i>	21
Miquel Àngel Capellà Galmés <i>Societats vidrieres i braç noble durant la primera meitat del segle XVI</i>	45
Antoni Contreras Mas <i>Aprender medicina en Valencia: Los estudios del mallorquín Llorenç Fe (1635-1637)</i>	63
Natividad Planas <i>Navegar con rumbo. Actividad corsaria y sociedades insulares en un Mediterráneo “conectado” (s. XVII)</i>	79
Rafael Ramis Barceló <i>En torno a la supresión del connotativo ‘Luliana’ de la denominación histórica de la Universidad de Mallorca</i>	103
Román Piña Homs <i>El testamento de un hacendado xueta de finales del siglo XVIII</i>	121

Francisco Sanllorente Barragán <i>La causa militar 1305 / 936 contra la Masonería mallorquina</i>	139
<i>Memòria de la Reial Acadèmia d'Estudis Històrics, Genealògics i Heràldics</i>	159

SOCIETATS VIDRIERES I ESTAMENT MILITAR DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVI*

Miquel Àngel Capellà Galmés¹
Universitat de les Illes Balears

RESUM

L'objectiu d'aquest article és analitzar quatre exemples de societats constituïdes per a elaborar vidre al llarg de la primera meitat del segle XVI. El vincle en comú entre elles és que hi participaren membres de les famílies Armadans, Safortesa, Torrella i Descós, que disposaven de béns materials i localitzacions força idònies per a la instal·lació d'obraders. La notable consideració assolida pels objectes vitris en les taules europees, gràcies a la difusió i èxit de les produccions venecianes, serà un dels principals factors que explicarà aquestes associacions i el desenvolupament de l'activitat vidriera a l'illa de Mallorca a inicis de l'edat moderna.

PARAULES CLAU: Història del vidre, Societats, Estament militar, Vidre català, Mallorca.

ABSTRACT

The goal of this paper is to analyse four examples of societies constituted in the first half of the 16th century in order to elaborate glass. The connection that they share is that in all of them shared a participation members of the families Armadans, Safortesa, Torrella and Descós. All of these families possessed material goods and locations rather convenient to set up the workshops. The outstanding consideration that the glass objects acquired in European tables -due to the spread and success of the Venetian production- will be one of the main factors which will explain these associations and the importance of the development of Majorcan glassware in the beginning of the modern age.

KEYWORDS: History of glass, Societies, Noble estate, Catalan glass, Majorca.

L'art del vidre a l'occident Mediterrani a inicis del segle XVI està determinat per la forta presència de les produccions dels tallers de Barcelona i rodalies, en les

Recibido el 28 de julio de 2011. Aceptado el 3 de septiembre de 2011

* Les sigles i abreviatures que usarem són les següents: ARM (Arxiu del Regne de Mallorca), BSAL (*Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*), GEPEB (*Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura de les Balears*), IdEB (Institut d'Estudis Balearics).

¹ He d'agradir les diverses referències documentals facilitades per la Dra. Maria Barceló Crespi i el Dr. Antonio Planas Rosselló, que han enriquit i permès aquest article.

que es dona una continuïtat en els processos tècnics i formals assolits durant la segona meitat del XV. A aquesta base, hi hem d'afegir les transformacions progressives en la manera de treballar de l'artesanat suscidades per la importació, cada vegada més significativa, d'objectes produïts a Venècia. A l'illa de Murano, el centre productor venecià, s'hi continuarà treballant segons les novetats tècniques i artístiques assolides durant la centúria precedent que, amb la incorporació de nous procediments cap a mitjans del segle, portaran les seves obres a ser les més apreciades a les taules i als àmbits domèstics més selectes d'Europa, un predomini que es mantindrà fins gairebé les primeries del segle XVIII². En el nostre context, conviuran amb el vidre local i l'importat des de Barcelona i València, que s'adaptarà progressivament a les novetats estilístiques italianes.

Les proves de la notable consideració assolida per la matèria vítria en l'àmbit cortesà per tot el continent són diverses³; com exemple proper, basta citar l'inventari d'una tramesa de vidre enviada el 1503 per Ferran el Catòlic, des de Barcelona per a la residència reial de la vil·la d'Alcalá de Henares⁴. Es tracta d'una de les primeres mostres d'una passió que d'altres monarques i cortesans continuaran al llarg del segle, centrada no només en l'ús funcional de copes i vaixel·la de forma diversa, sinó també en el col·leccionisme de sofisticats objectes vitris de sorprenents qualitats artístiques⁵.

La manufactura del vidre a Mallorca es veu immersa, com no pot ser d'altra manera, en aquestes dinàmiques i influències⁶. Durant la segona meitat del XV, el forn de vidre de la família Sala havia exercit un control força important sobre la producció a la Ciutat de Mallorca imposant un model de gestió familiar d'aquesta manufactura. En els primers anys del segle següent, aquesta família continuarà

² Entre la nombrosa producció bibliogràfica que ha treballat aquest tema recomanem la consulta de la següent obra enfocada a la repercussió a Europa de l'estil venecià: PAGE, Jutta-Annette (ed.), *Beyond Venice. Glass in Venetian Style, 1500-1750*, Corning, New York: The Corning Museum of Glass, 2004. Vegeu també: BAROVIER MENTASTI, Rosa i DORIGATO, Attilia *et al.*, *Mille anni di arte del vetro a Venezia*, Venezia: Albrizzi Editore, 1982.

³ MECONCELLI, Gioia, "Il vetro nella tavola del Principe", en: *A tavola con el Principe. Material per una mostra su alimentazione e cultura nella Ferrara degli Estensi*, Ferrara: Gabriele Corbo, 1988, p. 375; CIAPPI, Silvia, "Vetri da capriccio, vasi e lucerne a forma di animali nei banchetti di corte: fantasia creativa e virtuosismo tecnico", en: BOVA, Aldo (coord.), *L'avventura del vetro dal Rinascimento al Novecento tra Venezia e mondi lontani*, Milano: Skira, editore, 2010, p. 176.

⁴ GUDIOL RICART, Josep, *Els vidres catalans*, Barcelona: Alpha, 1936, p. 142; CARRERAS I BARREDA, Jordi i DOMÈNECH I VIVES, Ignasi, "El vidre de taula a Catalunya a l'època del Gòtic", en: *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona: Electa-Ajuntament de Barcelona, 1994, p. 71.

⁵ CARRERAS I BARREDA, Jordi i DOMÈNECH I VIVES, Ignasi, "El vidre sumptuari a la Corona d'Aragó entre els segles XV i XVI", en: GISBERT, Josep A. (coord.), *Sucre i Borja, la canyamel dels Ducs del trapig a la taula*, Gandia: Casa de Cultura "Marqués de González de Quirós", 2000, p. 421; GONZÁLEZ GARCÍA, Juan Luis, "El coleccionismo de vidrio artístico español en los siglos XVI y XVII", *Boletín del Museo e Instituto 'Camón Aznar'*, 73 (1998), p. 111.

⁶ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca entre els segles XIV i XVIII*, tesi doctoral, Palma: Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, 2009, <http://hdl.handle.net/10803/9408>.

controlant la producció illenca, tot i que la seva hegemonia entrarà en declivi per diversos fets. Entre aquests, el més significatiu foren les disputes per les disposicions del testament d'Antoni Sala (IV) de l'any 1508, entre Joana, vídua i hereva, i el seu fillastre Andreu⁷. Els darrers anys del taller es relacionen amb la possessió de les filles d'Antoni Sala (IV); una d'elles estava casada amb el notari Joanot Cardona⁸, i és a través de les accions d'aquest individu que es constata la continuïtat de l'obrador fins aproximadament mitjan del segle, quan sembla que es traspasà⁹. Fruit d'aquests canvis, es donarà peu a la introducció d'un nou model de gestió, que tindrà un èxit més gran degut a la major consideració cap la matèria vítria, que es veurà com un producte del qual se'n poden extreure guanys econòmics.

Les societats

La societat es considera un sistema d'activitat manufacturera "precapitalista", segons el qual s'explotava un negoci per procurar un fi comú, segons certes condicions i regles fixades davant un notari¹⁰. L'artesanat del vidre requeria d'uns mitjans, en especial instrumentals i sobretot unes matèries primeres molt oneroses, que, en ocasions, atesa la forta despesa econòmica que calia realitzar per posar en marxa o mantenir una infraestructura productiva, podia conduir a la formació de companyies. Per tant, els exemples d'aquestes associacions són freqüents, tant a la baixa edat mitjana com a l'època moderna, un fet que està ben contrastat en d'altres territoris peninsulars i europeus¹¹. A vegades, la societat es constituïa amb mercaders o botiguers que arribaven a controlar tot el procés productiu, des de l'adquisició de les matèries fins a la comercialització dels productes acabats, deixant als mestres vidriers en un segon terme¹².

⁷ CAPELLÀ GÀLMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 936, doc. 47.

⁸ ROSSELLÓ VAQUER, Ramón i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI", en: *Transferències i comerç de ceràmica a l'Europa mediterrània (segles XIV-XVII)*, XV Jornades d'Estudis Històrics Locals, Palma: IdEB, 1997, p. 503.

⁹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 496.

¹⁰ LOBATO FRANCO, María Isabel, "Práctica, forma y estilo de constituir compañías en Barcelona según los protocolos notariales del seiscientos", *Estudios históricos i documents dels arxius de protocols*, 13 (1995), pp. 191-202. Vegeu també de la mateixa autora: *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial: (Barcelona, 1650-1720)*, Sevilla: Secretariado de Publicaciones, Universidad de Sevilla, 1995.

¹¹ FOY, Danièle, *Le verre médiéval et son artisanat en France méditerranéenne*, CNRS, Paris: 1988, p. 82; STIAFFINI, Daniela, *Il vetro nel medioevo. Techniche, strutture, manufatti*, Roma: Fratelli Palombi, 1999, p. 86; D'ANGELO, Francesco, "La produzione del vetro a Palermo. Materie prime locali e maestranze toscane", en: MENDERA, Marja (coord.), *Archeologia e storia della produzione del vetro preindustriale*, Firenze: Quaderni del Dipartimento di Archeologia e Storia delle Arti, Università di Siena, 1991, p. 107.

¹² FOY, Danièle, "Les verriers provençaux à la fin du Moyen Âge", en: BARRAL I ALTET, Xavier (coord.), *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Âge*, v. 1, Paris: Picard, 1986, p. 596; FOY,

Les companyies, que tot seguit passarem a analitzar, es basen en esquemes similars pel que fa als integrants, tot i que no en tots els casos són idèntiques. La situació ideal constaria dels mestres vidriers, com a coneixedors de tot el cicle productiu i d'elaboració, un soci que aportaria una dotació econòmica important o bé mitjans físics i, finalment, algun altre individu encarregat de la distribució dels productes obrats i, també, de l'aportació de matèries primeres per iniciar tot el procés. És important destacar que en tots els casos documentats fins ara els socis capitalistes són membres del braç noble.

L'arrendament de Joanot Armadans (1515)

El donzell Joanot Armadans, fill de Francesc Armadans, és el primer cas documentat d'un membre de l'estament militar que establí un contracte amb un mestre vidrier. Havia heretat la casa principal de la família situada a la parròquia de Santa Eulàlia a la Ciutat de Mallorca, juntament, amb el predi de Sarrià. Joanot es casà el 1511 amb Dona Jerònia de Palou i Santacília, filla del donzell Joan de Palou¹³, que quedà vídua tan sols sis anys després. Entre d'altres aspectes de la seva vida és bo recordar que posseïa la biblioteca jurídica, que va ser del senyor avi Joan i del seu oncle Tomàs Armadans¹⁴, ambdós advocats fiscals de Mallorca¹⁵, i que en la mostra d'homes d'honor de 1515 consta que tenia 1 cuirassa, 13 rodelles i 3 ballestes¹⁶.

Armadans, en una data que no podem precisar, adquirí el rafal d'en Agustí (Esporles)¹⁷, proper a Sarrià, on hi havia un forn de vidre. El 1515, tot i estar gairebé en ruïnes¹⁸, el llogà a Bartomeu Ribers, vidrier¹⁹, amb el compromís de refer

Danièle, "L'accès aux matières premières du verre", en: AMOURETTI, M.-Cl. i COMET, G., *Artisanat et matériaux: la place des matériaux dans l'histoire des techniques*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 1998, p. 114.

¹³ RAMIS DE AYREFLOR Y SUREDA, José, "Notas genealógicas. Familias extinguidas de Mallorca. IV. La casa de Berard (continuación)", *BSAL*, 17 (1918-1919), p. 85.

¹⁴ HILLGARTH, J. N., *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, v. 2, Paris: Hazard, 1991, pp. 681-683.

¹⁵ PLANAS ROSSELLÓ, Antonio, "Los juristas mallorquines del siglo XV", *MRAMEG*, 7 (1997), p. 33.

¹⁶ SEVILLANO COLOM, Francisco, "Mallorca y la defensa de Bugía (1515)", *BSAL*, 33 (1968-1972), p. 347.

¹⁷ QUADRADO, José M., *Forenses y ciudadanos: historia de las disenciones civiles de Mallorca en el siglo XV*, Palma: Tipo-litografía de Amengual y Muntaner, 1895, p. 324.

¹⁸ El 1500 Tomàs Armadans, doctor en lleis, havia donat a escarada a Antoni Tries "reparar algunes cases i altres obres en el Forn de Vidre", per la qual obra li avançà alguns diners (ALBERTÍ, Jaume i ROSSELLÓ, Ramon, *Història d'Esporles. Segles XIII-XVI*, Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1996, p. 211). Aquesta dada sembla contradir-se amb l'anterior aportada per José M. Quadrado.

¹⁹ Uns mesos abans el vidrier i la seva muller vengueren al mateix Armadans 2 lliures, 11 sous i 2 diners censals que rebien d'una garriga a Sineu, al lloc del comellar d'en Ribelles (ARM, Not. T-1068, ff. 29-29v)..

la instal·lació i adaptar-la a les seves necessitats²⁰. La localització física d'aquesta infraestructura no ha estat possible fins ara; en aquest sentit, convé indicar que a la zona es conserva el topònim del carrer del Forn de Vidre (actualment es troba dins el terme municipal de Palma)²¹.

La locació s'efectuava pel temps d'un any que s'iniciaria quan l'obrador estàs en condicions de poder produir. El preu estipulat fou de 120 lliures, que es pagarien cada setmana fent-ho la meitat amb vidre compartit, però no fet amb salicorn, i l'altre amb diners. El propietari aportava llenya pel funcionament del taller com a principal contribució econòmica. Els vidriers havien d'obrar per a ell vint grosses de salicorn pagant-los tots els costos, així com les mans, però no el preu de l'obrall²². Les vint grosses equivaldrien a unes 2.880 peces, una quantitat ben destacada.

El salicorn s'emprava com a fundent de la sílice per a l'elaboració de vidre juntament amb d'altres components²³. D'aquesta manera s'aconseguia una matèria que permetia fer un objecte de parets més fines i transparents o cristal·lines, que els que s'obtenien quan s'usava la sosa²⁴. Tot sembla indicar que en el darrer terç del segle XV se n'havia consolidat l'elaboració a la Ciutat de Mallorca, important-se la formulació des dels obradors de Barcelona²⁵. És una dada molt important per a la Història del vidre local ja que situa de manera clara l'elaboració d'una matèria força apreciada per la societat i, en especial, pels membres dels estaments privilegiats. En aquest sentit, és interessant recordar que, segons el que escriu Mestre Robert aproximadament abans de 1491, “qualsevol senyor deu mas amar beure ab vidre que no ab argent, perquè lo vidre, majorment aquell que és salicorn, se'n porie e nenguna manera emmetginar, perquè no pot tenir a nenguna condició de metgines. E vet así la rahó perquè los grans senyors aman mes beure en vidre que no e nenguna altra cosa”²⁶.

L'activitat de Bartomeu Ribers en l'artesanat del vidre la coneixem per la nombrosa documentació professional i de tipus privat que generà entre els anys 1490 i

²⁰ Apèndix, document 1; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 946, doc. 54.

²¹ AUSTRIA, Archiduque Luis Salvador de, *Las Baleares por la palabra y el grabado*, v. 5, Palma: “Sa Nostra”, 1987, p. 42. Consten diverses notícies sobre l'ús agrícola d'aquesta propietat des del 1700 fins a 1865 (VALERO I MARTÍ, Gaspar, *Els noms de fora porta de la Ciutat de Mallorca. Toponimia documentada del terme de Palma (1230-1901)*, Palma: Ajuntament de Palma, 2008, p. 212).

²² Una grossa és un conjunt de dotze dotzenes, és a dir 144 exemplars.

²³ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 92. Vegeu: ROSSELLÓ, Ramon i BOVER, Jaume, “La fabricación de la sosa en Mallorca: una aportación árabe”, *Kasbah*, 4 (1993), p. 28.

²⁴ DOMÈNECH I VIVES, Ignasi, “El vidrio”, en: BARTOLOMÉ ARRAIZA, Alberto (coord.), *Las Artes Decorativas en España*, Summa Artis, XLV, v. 1, Madrid: Espasa-Calpe, 1999, pp. 491, 502.

²⁵ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 353. Vegeu també: BERNAT I ROCA, Margalida i SERRA I BARCELÓ, Jaume, “El forn de vidre del carrer de Can Burgos: nòtules per a l'estudi del vidre medieval i post-medieval a Mallorca”, *BSAL*, 48 (1992), pp. 105-106.

²⁶ ROBERT, Mestre, *Libre de Coch*, Barcelona: Curial, 1982, p. 31. És una cita força emprada als estudis sobre vidre d'aquest període, vegeu per exemple el que es diu al respecte a: CARRERAS I BARREDA, Jordi i DOMÈNECH I VIVES, Ignasi, “El vidre de taula...”, p. 71.

1517²⁷. La de tipus laboral l'encapçalen alguns documents de compra de materials, en concret sosa i salicorn, els anys 1491, 1500 i 1510²⁸. Aquesta darrera data és força significativa ja que el vidrier lloga l'explotació dels recursos de l'illa de Cabrera al ciutadà Jaume de Berard. L'interès per l'illa radicava en la possibilitat d'elaborar sosa directament, estalviant-se el preu més elevat que exigien els mercaders que la portaven des de la zona alacantina, així com de poder abastir-se de combustible. Per un protocol notarial de 1506, se'l relaciona amb altres dos vidriers, Andreu Artal i Pere Fàbregues. És significatiu el viatge que realitzà a Sardenya, no sabem si per qüestions relacionades amb l'ofici, que obligà a la seva dona a arrendar la casa i la botiga que tenien a la Vidrieria²⁹.

El 1517 el forn de Sarrià encara estava llogat per tres anys pel mateix mestre, juntament amb el seu company Pere Fàbregues, originari de Barcelona. En aquesta data, donen feina pel temps indicat a Miquel Oliver i Jordi Barceló, individus que tres anys abans treballaven al forn dels Sala. El document especifica que el darrer havia de fer *lo obraig bruner*, que es tractaria d'un tipus de vidre, que en d'altres instruments es computa com a bru, d'inferior qualitat, ja que s'elaborava emprant la sosa com a fundent, aportant un objecte no del tot transparent. Els dos contractats al llarg d'aquests tres anys només s'havien de preocupar *d'obrar de lur art de vedrier*, ja que els cobrien les despeses relatives a les eines, l'alimentació i la indumentària, aspecte relativament similar al que precisen d'altres contractes de treball³⁰. Pel que fa al salari, durant els primers anys havien de cobrar cada grossa de vidre elaborada a 4 sous i 6 diners. Mentre que el darrer any es pretenia negociar el preu a l'alça, ja que *per avar en dit art més practicat e fer millor obratge si millor lo faran*. Al mateix temps, Ribers llogà un altre vidrier, Gabriel Coll, per un any, que cobraria un salari força més alt que el dels anteriors; en concret a 5 sous la grossa³¹. A títol d'hipòtesi, aquestes diferències serien indicadors de la diferent capacitat de cada artesà, tant a nivell tècnic, pel que fa a la rapidesa de l'execució, així com per la dificultat del repertori formal i decoratiu realitzat. Cap el darrer terç del segle XVI, la denominació del Rafal del Forn de Vidre estava fixada en la toponímia de la zona, però sembla que a l'indret ja no hi treballaven artesans vidriers³².

Una informació complementària a tot el que hem indicat fins ara, ens la proporciona l'inventari de la casa de Joanot Armadans redactat després de la seva mort el 1516³³. El més remarcable són les *nou dotsenes hi mitga de vidre entra brocals*,

²⁷ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca. Segles XIV-XVI. Segona part", *BSAL*, 53 (1997), p. 413.

²⁸ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 502.

²⁹ De fet, l'any 1501 ja havia venut una botiga i taula al mateix carrer al sastre Gabriel Sitges pel preu de 5 sous (ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 502).

³⁰ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers... Segona part.", p. 413.

³¹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers... Segona part.", p. 410.

³² ALBERTÍ, Jaume i ROSSELLÓ, Ramon, *Història d'Esporles...*, p. 32

³³ ARM, Not. T-498, ff. 84-95v.

setrills, cellers i pots guardades en la botiga devora l'estudi. La quantitat de peces anotades creiem que es pot relacionar amb la producció del forn; això sí, es tractaria d'objectes d'escàs mèrit artístic, atesos els tipus formals descrits i la matèria, que s'haurien d'incloure entre aquells béns que formarien part de la vaixel·la d'ús quotidià d'una casa. El vidre emprat a Can Armadans no destaca ni per la seva qualitat ni per la quantitat, factor que denota que d'altres matèries eren més apreciades a l'aixovar de taula, en concret, l'argent. Tot i això, el vidre preval en algunes formes bàsiques com són els contenidors de líquids: així, en el tinell vell del menjador s'hi estotjaven tres *broquals* i dos *selers de vidra blau*³⁴, mentre que en un arribanc proper hi guardaven una castanya plena de mel. La peça més destacada de tot el conjunt era una *fr[u]ytera ab peu de vidra vermella*. Encara que el notari no ho indiqui, només es pot tractar d'un producte venecià, el denominat vidre "calcedoni". Aquest es caracteritza per una superfície animada pels reflexos canviants, amb una tonalitat dominant roja, sobretot en transparència, combinada amb marbrejats multicolors a l'exterior, a fi i efecte de reproduir els efectes cromàtics de les pedres dures, en especial l'homònim mineral i d'altres tipus. Les primeres referències documentals d'aquesta producció la situen cap a 1460³⁵. Tant la forma com el tipus de matèria³⁶, s'associen a una elaboració de gran delicadesa i habilitat destinada a una clientela elitista amb coneixements suficients per a poder gaudir de les qualitats cromàtiques i físiques d'aquesta producció excepcional.

A Sarrià la quantitat de vidre anotada era més gran, entre els exemplars, destacaríem el que es conservava dins un covo de canyes en el que hi havia *dues vedrieres grans de vidre, tres poms, tres lànties i tres pipes*, als qual hi hauríem d'afegir una grossa i mitja d'objectes en diversos *baxells*. Les dues referències anteriors il·lustren una part de la producció de l'obrador que sembla bastant diversificada, ja que elaborava objectes d'una certa complexitat, com són els poms o les pipes³⁷.

La societat de Pere Safortesa (1517)

La societat constituïda el 1517 entre Pere Safortesa, donzell, els vidriers, Pere Fàbregues i Jordi Barceló, i el botiguer, Jofre Rabassa, exemplifica a la perfecció el nou model d'organització de l'activitat vidriera³⁸, que s'estava generalitzant a l'illa.

³⁴ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, pp. 450-456 i 487-488.

³⁵ Es tracta d'una pasta que reprèn produccions hel·lenístiques i romanes. Vegeu: DORIGATO, Attilia, *L'arte del vetro a Murano*, Venezia: Arsenale Editrice, 2002, p. 51; CIAPPI, Silvia, *Il vetro in Europa. Oggetti, artisti e manufatture dal 1400 al 1930*, Milano: Electa, 2006, p. 58.

³⁶ Aquesta forma és assimilable, entre d'altres, a un exemplar conservat a Nova York (LANMON, Dwight P. i WHITEHOUSE, David B., *Glass in the Robert Lehman Collection*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 1993, p. 100) i un altre del Museo Civico de Brescia (CIAPPI, Silvia, *Il vetro in Europa...*, p. 58).

³⁷ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, pp. 516 i 501.

³⁸ Apèndix, document 2; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 948, doc. 55.

El donzell, com a soci amb capital de la companyia, era qui aportava la major quantitat de béns³⁹. En primer lloc, havia de proporcionar una casa, *feta e en orda*, on els quatre hi havien de construir un forn, que generaria unes despeses d'obra i de materials que correrien a parts iguals entre ells. A més a més, Pere Safortesa havia de facilitar dels seus béns llenya, dos ases i palla. També proporcionava tres esclaus pel servei del forn per fer tasques poc qualificades, als quals alimentaria. Com a contrapartida la resta de socis li havien de pagar 4 lliures i 2 sous cada mes. El document no indica la situació de l'edifici, però tot i això, la referència a què els vidriers no puguin tallar alzines ni altres arbres fa evident que la casa podria no estar a la Ciutat de Mallorca i sí a la possessió de Son Fortesa del terme de Puigpunyent, situada al vessant meridional de la mola de Planícia, que sembla que era del mateix propietari segons l'inventari del 1519⁴⁰. Aquesta localització és idònia per a l'abastiment de llenya i de sílice. Per dins els límits de l'actual possessió de Son Fortesa, hi discorr l'antic camí reial que comunicava Puigpunyent amb Estellencs i que es podria haver emprat per traslladar la sílice, el denominat savell que s'extreia des de l'edat mitjana fins al segle XIX de la zona de Banyalbufar⁴¹, cap a la casa on estava en funcionament el forn.

Per una altra part, Jofre Rabassa s'encarregava de subministrar la sosa i barrella, i una de les tasques més importants, com era la venda del vidre a la seva botiga, procurant també la distribució ambulat. El donzell i el botiguer a més proporcionarien al forn tota la *ferramenta* que es necessitava per treballar, així com les despeses dels ases. Els mestres vidriers es comprometien a obrar a la meitat de preu del que era costum entre el col·lectiu a la Ciutat de Mallorca. Es tracta de la seva aportació personal, no en diners, sinó amb la mestria. Així, per cada grossa de vidre obrada cobrarien dos sous i mig. A part dels mestres esmentats, el forn havia de contractar dos artesans més, que havien de percebre un quart dels beneficis.

La companyia s'establí pel temps de cinc anys. Jofre Rabassa es comprometé a pagar 100 lliures a Pere Safortesa si la societat es trencava abans d'aquest termini. També els dos vidriers acordaven pagar 50 lliures si deixaven el treball. El darrer aspecte que el contracte fixà era que s'havien de passar comptes dels beneficis generats pel forn cada tres mesos, dividint-los en quatre parts, una vegada deduïdes les despeses del donzell.

L'inventari dels béns de Pere Safortesa realitzat el 1519 a instància de la seva vídua, Joana, i del seu fill Jeroni ens aporta algunes poques dades més⁴². A l'alberg,

³⁹ En la mostra d'homes d'honor de 1515 se li computen 2 cuirasses, 18 llances, 6 pavesos i 2 ballestes (SEVILLANO Y COLOM, Francisco, "Mallorca y la defensa...", p. 352).

⁴⁰ ROSSELLÓ, Ramon i SEGURA, Josep, *Història de Puigpunyent. Segles XIII-XVI*, Palma: Lleonard Muntaner, editor, 1996, pp. 77 i 89. El 30 d'abril de 1466 Blai de Tagamanent vengué la seva possessió a Maties Safortesa (ENSENYAT Y PUJOL, Juan B., *Historia de la Baronía de los señores obispos de Barcelona en Mallorca*, Mallorca: 1983 (1919), p. 240).

⁴¹ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 87.

⁴² ARM, Not. T-448, ff. 144-154V; per la transcripció de Son Fortesa: ROSSELLÓ, Ramon i SEGURA, Josep, *Història de Puigpunyent...*, p. 89. Les quantitats i la qualitat del vidre descrit a la possessió no ens aporten cap dada significativa.

situat a la parròquia de Santa Creu en el carrer que abans era dels bastaixos, presenta el vidre que era habitual en individus de la mateixa capacitat econòmica. Tal vegada el més destacat, serien els quatre brocals i una tassa guardats en l'armari de la sala i el *mirall gran de Flandes* de la sala nova. En l'estudi major, juntament amb altres tres brocals, pots, una llàntia i tres parells de salers, hi tenia *hun mollo de coura de obrar vidre*. Els motlles eren usats pels bufadors per donar una forma determinada a un objecte i per aconseguir determinades decoracions en relleu. Es tracta d'un altre indicatiu, força clar, de la relació d'aquest membre de l'estament militar amb la Història del vidre.

L'arrendament d'Alfons de Torrella (1540)

Un contracte similar als anteriors es formalitzà quan Mateu Gallard (ca. 1510-1581) llogà el 1540 al cavaller Alfons de Torrella una casa a Santa Maria, on hi tenia la intenció de construir un forn de vidre de quatre obralls. L'arrendament de l'habitatge s'efectuà per un període de tres anys⁴³. Aquest taller tendria un precedent en el mateix indret quan l'any 1535 Melcior Bosch concordà amb Jordi Barceló que treballaria durant un any amb ell, seguint la pràctica estipulada pels vidriers de Ciutat⁴⁴.

Per bé que no es tracta d'una notícia nova, creiem que no se li ha donat la importància que es mereix en la Història del vidre a Mallorca. Gallard era pintor de retaules, i aquest és un fet que creiem força significatiu, ja que ara per ara és l'únic cas documentat també a d'altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó, d'un pintor que es troba al front d'un forn de vidre. La seva activitat com a artista és poc coneguda atesa les escasses dades que s'han conservat sobre la seva vida i les poques obres que se li han atribuït⁴⁵. La seva forma de fer deriva de models valencians, "si més no des del punt de vista formal", que adapta a les seves necessitats i a la seva limitada capacitat artística⁴⁶.

La transcendència d'aquesta notícia documental ve al nostre entendre per la personalitat de l'individu que construí la infraestructura, que ens força a haver de plantejar una hipòtesi de treball difícil de comprovar de moment. Margalida Bernat i Jaume Serra insisteixen en l'aspecte més significatiu de la societat, que és la condició de cavaller per part d'Alfons de Torrella i la de pintor, i no van més enllà en relació al fet artístic. Sí que especifiquen alguns exemples sobre societats i companyies en les que intervenen pintors, en concret citen casos del segle XV⁴⁷. Nosaltres volem remarcar la

⁴³ BESTARD MAS, Andrés, "Vicisitudes de la caballería en los siglos XV y XVI", *BSAL*, 36 (1978), p. 52.

⁴⁴ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers... Segona part.", p. 410.

⁴⁵ L[LOMPART], G[abriel] i P[ALOU], J[oana] M., "Gallard, Mateu", en: *GEPEB*, v. 2, Palma: Promomallorca, 1996, p. 222.

⁴⁶ L[LOMPART], G[abriel] i P[ALOU], J[oana] M., "Gallard...", p. 224.

⁴⁷ BERNAT I ROCA, Margalida i SERRA I BARCELÓ, Jaume, "El forn de vidre...", p. 108, nota 70.

importància que suposa en aquesta cronologia que un pintor es relacioni amb l'activitat de vidrier, fet que està lligat a dos factors: el tipus d'obres que creiem es pretendria desenvolupar i el rendiment econòmic que suposa a mitjans del segle XVI l'artesanat del vidre⁴⁸. Pensam que és necessari plantejar la hipòtesi que l'interès del pintor per aquesta matèria estaria relacionat amb l'elaboració de peces esmaltades, per la influència de les obres que arribaven des dels centres venecians i, sobretot, catalans.

La hipòtesi podria corroborar-se a través de la localització i posterior excavació de les restes de l'estructura arquitectònica, que permetés identificar materials associables a la seva producció. Ara per ara, res coneixem en relació a la qualitat dels objectes produïts per aquesta infraestructura i les possibilitats de localitzar algunes restes són mínimes, ja que segons Andrés Bestard la casa del forn de vidre se situaria prop del camí d'Inca en el solar que ocupen les cases de Can Orell⁴⁹. Aquesta localització del taller de Santa Maria es basa en la notícia de la compra de materials al forn situat devora el camí que conduïa a la Ciutat de Mallorca i en el nombre de pous existents a finals dels anys setanta a la vila⁵⁰.

Una segona via d'identificació de la producció del forn seria a través d'algun inventari o qualque venda que relacionàs de manera exacta el tipus de materials que s'hi produïa. La compra documentada només relata una producció d'ús comú. Fou el prior de Lluc, qui anant de camí des de la Ciutat de Mallorca, comprà a Santa Maria del Camí “vuit brocalls, una ampolla y una castanya de mig q. doble, quatre ampolletes y quatre barrelets redons y tasses; costa tot vuit sous”⁵¹.

El 1542 quan morí Alfons de Torrella, el seu fill aixecà inventari dels seus béns. Pel que fa al forn de vidre, es constata que estava llogat per un període de sis anys per la quantitat de 80 lliures anuals, valor que constata l'apogeu de la

⁴⁸ A més a més, es fixen amb molt d'encert en la possibilitat d'obtenir beneficis econòmics (BERNAT I ROCA, Margalida i SERRA I BARCELÓ, Jaume, “El forn de vidre...”, p. 109).

⁴⁹ “Por tanto cabe suponer que junto al pozo que el Sr. Torrella debía terminar existía otro edificio apto, y en él estuvo el forn de vidre, el primero que hubo en Santa María del Camí. Como el pozo aludido se conserva, y está en terrenos que modernamente se conocen por Can Orell, debemos concluir que la casa del horno vidriero estuvo junto al camino (hoy carretera) de Inca, en el solar que ocuparon las casas de Can Orell, actualmente dedicadas a destilerías y a otros usos comerciales” (BESTARD MAS, Andrés, “Vicisitudes...”, p. 65).

⁵⁰ “[...] entre la rectoría situada donde empalma el camino de Coanegra con el de Inca, y las Casas Majors, que suponemos estaban en el mismo solar donde hoy hay un restaurante, existen cuatro pozos. Uno de ellos llamado Sa Sinia, muy antiguo, forrado con grandes piedras, de aspecto ciclópeo. Otro pozo, de aspecto similar, se halla en los jardines de la casa llamada actualmente Can Rul-lan y antes Can Fluxà. Dichos pozos por su antigüedad no podían estar en construcción en el año 1540 [...]. Queda un tercer pozo, situado entre los anteriores, a bastante distancia de uno y de otro, y sin estar revestido de piedras en su interior. Por tanto es muy posible que sea el que el Sr. Torrella se ofreció terminar. Un cuarto pozo hay cerca de lo que suponemos Casas Majors, hoy en el huerto de Can Crespi. También es muy antiguo y anterior a 1540” (BESTARD MAS, Andrés, “Vicisitudes...”, p. 64).

⁵¹ BESTARD MAS, Andrés, “Vicisitudes...”, pp. 52-80; citat també per CAPÓ JUAN, Josep, *La Vila de Santa Maria del Camí. De la prehistòria al segle XVI*, v. 1, Mallorca: 1980, p. 196.

vidrieria⁵². Desconeixem quin va ser el temps que el pintor Mateu Gallard va tenir en marxa l'obra a la Cavalleria. Si bé és cert, com afirma Bestard, que trenta anys després, el 1570, el pintor cobrà per la pintura del retaule de Santa Margalida de l'església parroquial, circumstància que denota que continuava tenint relacions per aquella contrada⁵³. L'inventari de la casa de Torrella a la parròquia de Sant Miquel tampoc ens dona indicis clars sobre la producció del taller. Entre el que s'hi descriu podem citar l'armari de la sala on hi havia 4 castanyes verdes sense coberta, 3 tasses planes grans, 3 ampolles verdes, 1 tassa llarga, 1 brocal, 1 orinal i 1 safà; mentre que a la cambra, també dins un armari, hi havia *dos fruyteres de vidre blanch, quatre ampolles verdes, tres brocalls* i dues olles.

El lloguer entre Alfons Torrella i Mateu Gallard complia les condicions més o menys ja vistes en els d'altres contractes d'infraestructures. Entre els diversos béns, s'arrendava un pinar de la seva possessió de Santa Maria per tres anys, podent emprar tota la llenya ja tallada al pinar, *tant grossa com menuda*⁵⁴. A més a més, quan s'hagués de talar es posava com a condició que cada mig any es canviàs la zona, començant primer aprop de la casa i després allunyant-se, i que no es desboscassin *ni pins abrinats ni manco los del gruix* de la cama, a fi i efecte de controlar la regeneració del bosc.

El cavaller havia de facilitar una *casa bona y condreta de parets, teulades, portes y forn de coure* a la possessió de Santa Maria. En el seu interior el pintor hi construiria tot seguit un forn de nova planta amb quatre obralls. L'estructura es posà en marxa gairebé immediatament. En el document s'estipula que com a mínim abans del final del mes d'agost del 1540 havia d'estar produint⁵⁵. Per aquest efecte, Gallard contractà en la mateixa data als vidriers Mateu Llorenç i Antoni Mates, per tres anys⁵⁶. El 1541 s'incorporà Francesc Malondra⁵⁷, i uns mesos més endavant ho féu un altre vidrier, Marc Perelló⁵⁸. El 1544 fou Llorenç Ferrer qui s'afirmà per dos anys per servir-lo i per treballar al forn, cobrant l'obra que fes a 5 sous la grossa i donant vidre per vendre⁵⁸.

⁵² ARM, Not. B-237, ff. 21-36; CAPÓ JUAN, Josep, *La Vila...*, p. 225.

⁵³ BESTARD MAS, Andrés, "Vicisitudes...", 65; GIMÉNEZ RAURELL, Mª Cristina, *El vidrio soplado en Mallorca*, Barcelona: Institut Balear de Disseny, 1996, p. 30.

⁵⁴ La llenya petita s'emprava per aconseguir pujades ràpides de temperatura, indispensables per a l'execució de determinades tècniques (FOY, Danièle i AMOURIC, Henri, "Les artisanats de la céramique et du verre en Provence: la question du combustible au Moyen-Âge et à l'époque moderne", en: *Pro-toidustries et histoire des forêts*, Toulouse: Groupement de Recherche ISARD-CNRS, 1992, p. 57).

⁵⁵ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 499; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 955, doc. 62.

⁵⁶ BESTARD MAS, Andrés, "Vicisitudes...", p. 62; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 500.

⁵⁷ Es contractà per espai de dos anys, cobrant 12 lliures el primer any i 20 lliures el segon (BESTARD MAS, Andrés, "Vicisitudes...", p. 63; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 501).

⁵⁸ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 498.

El 1542 el vidrier Mateu Llorenç acceptà a Antoni Morter per a exercir l'ofici a casa seva per un any a raó de 5 sous la grossa⁵⁹. Sis anys després, llogà per dos anys a Cristòfol Joan, teixidor de llana, a 6 sous la grossa; en el contracte s'estipula que si per culpa de l'altre un dels dos no podia treballar li pagaria els jornals al mateix preu⁶⁰. De fet, la frase emprada és prou significativa de la duresa d'aquesta activitat: *no entenent en açò malalties, ni rompiment de morters, ni edifici de forn, ni mençament de materials*⁶¹.

La societat de Joanot Descós (1549)

La darrera societat documentada s'establí cap el 1549 entre Antoni Torrentmal i Bartomeu Arnau, vidrier de Granollers, per a l'explotació d'un obrador situat a la parròquia de Marratxí, en una casa propietat de Joanot Descós i de Santjoan, donzell de Mallorca⁶². La ubicació exacta no es precisa, però no es pot descartar que el forn es trobàs dins la possessió de Son Cós, situada entre el poble de Sa Cabaneta i Marratxinet⁶³. La companyia funcionava ja des de la primera meitat d'aquell any, com així consta en un contracte d'aprenentatge establert per quatre anys amb el català Llorenç Marlet. Tot i això, s'especifica que si la societat no prosperava i es desfeia, l'aprenent acabaria el contracte amb qui conservàs el forn⁶⁴.

Els dos artesans realitzaren una concòrdia amb Esteve Maltès, de professió boter, de tal manera que rebria a la seva casa la producció i prendria comanda dels encàrrecs diversos que poguessin rebre. També s'ocuparia de la venda de tot el vidre elaborat, tant a la botiga com a través de venedors ambulants. A la vegada, participava com a proveïdor de les matèries primeres, del forment i de totes les vidualles necessàries. Així, recollia els diners guanyats i assumia la part de pagament a jornalers, talladors de llenya i tota la gent que fos necessària *per lo negoci de dit forn*. Per acabar, s'especificà que es comprometia a passar comptes amb els esmentats mestres de totes les despeses i guanys, *som de acordi que dell compte que jos us donaré jo age de esser cregut de me simple paraule*⁶⁵.

⁵⁹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers... Segona part.", p. 412.

⁶⁰ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers... Segona part.", p. 412.

⁶¹ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 958, doc. 64.

⁶² Germà de Frederic, es casà el 1538 amb Magdalena Desbrull, va ser castellà de Santueri des del 1560, testant el 1567 (M[ONTANER], P[ere de], "Descós", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, v. 4, Palma: Promomallorca, 1989-1997, p. 286).

⁶³ El seu fill, Ramon Descós Desbrull, consta que tenia en propietat Son Cós el 1575 (M[ONTANER], P[ere de], "Descós...", p. 286). No sabem fins quina data podem retrotreure el domini sobre aquest indret.

⁶⁴ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 961, doc. 68-69.

⁶⁵ Apèndix, document 3; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 962, doc. 69.

El setembre del mateix any la societat es desféu⁶⁶. Finalment, fou Antoni Torrentmal qui es quedà amb la infraestructura, però deduïnt la part d'eines, morters, pastes, peces, etc. corresponent a l'altre mestre vidrier. No sabem quant de temps exactament funcionà l'esmentat obrador, tot i que és probable que el 1556 encara estàs en marxa, ja que Gabriel Arnau, de Granollers i suposam que un parent de l'anterior, reconeixia deure diners per material per a fer vidre en un document on també s'hi relaciona Torrentmal⁶⁷. En aquest sentit, als estims de 1581 i al cadastre de 1685 del terme de Marratxí no hi consta cap casa o possessió amb un forn de vidriers, tot i que pot deure's a la manca de concreció de la font⁶⁸.

Consideracions finals

L'èxit d'aquest model en el panorama de la manufactura del vidre a Mallorca creiem que va lligat a la decadència de la família Sala, que en el transcurs dels primers anys del segle XVI havia perdut el control sobre el sector. Els litigis familiars i l'estroncament de la dinastia acabaren per fer desaparèixer aquest llinatge entre els protagonistes de la Història del vidre local⁶⁹.

És evident que es produí un canvi en l'organització, passant del predomini d'una família a la preponderància de la societat, encapçalades per membres de l'estament militar. En els quatre casos analitzats, es relacionen societats vidrieres o arrendaments que s'ubiquen fora dels murs de la Ciutat de Mallorca, situant-se a possessions, però totes elles properes. La ubicació en aquests indrets facilitava de manera notable l'abastiment de combustible. Cal recordar que el forn estava en marxa les vint-i-quatre hores del dia al llarg dels mesos en què es produïa, la qual cosa generava un important consum de llenya que podia fins i tot arribar a esgotar els recursos d'una zona, aspecte que pot explicar el canvi d'ubicació o la desaparició del taller al haver reduït al no res bona part de la vegetació dels seus voltants⁷⁰.

Aquest tipus de model creiem que també va associat a una lectura més especulativa del producte vitri, capaç de produir uns guanys econòmics importants, tot i que difícils d'avaluar per la dispersió de dades; un auge de la producció que sens dubte està lligada a la difusió i l'èxit dels productes de la vidrieria catalana i veneciana.

⁶⁶ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 963, doc. 70, 71.

⁶⁷ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon i BOVER PUJOL, Jaume, "Els vidriers de Mallorca...", p. 496.

⁶⁸ MASSOT I MUNTANER, Biel i COLL I CANYELLES, Miquel, "Marratxí: aproximació a partir dels estims de 1581 i del cadastre de 1685", en: *II Jornades d'Estudis Locals a Marratxí*, Marratxí: Ajuntament de Marratxí, 1998, p. 13.

⁶⁹ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 395.

⁷⁰ CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel, *El vidre a Mallorca...*, p. 118. Vegeu alguns exemples de conflictes ocasionats per aquest factor a: FOY, Danièle i AMOURIC, Henri, "Les artisanats..", pp. 45-61.

APÈNDIX

Document 1
1515, abril, 13.

Joanot Armadans, donzell, arrenda a Bartomeu Ribers, vidrier, una casa amb un forn de vidre al rafal d'en Agustí, proper a la possessió de Sarrià, pel temps d'un any.

ARM, Not. T-1068, f. 30.

Ego Joannotus Armedans, domicellus de Maioricarum, gratis etc. loco vobis magistro Bartholomeo Ribes, vitriario Maioricarum, presenti quandam domum in qua est quidam furnus operandi vitrum quasi dirutus, situatam in quodam raffallo meo vocato vulgariter *d'en Agostí*, propre alchariam meam de Serriano, quem quidem furnum teneamini vestris propriis expensis et missionibus reedificare, reficere et adaptare.

Hanc itaque locationem de predicta domo et furno vobis facio ad tempus unius anni computandi a die qua incipietis operari in dicto furno precio videlicet seu mercede centum viginti librarum monete Maioricarum solvendarum qualibet septimana proratam medietatem videlicet in vitro compertito excepto que non sit *selicorn* et aliam medietatem in pecunia numerabili.

Ego autem teneor et promitto vobis dare complementum de bruscho que necessaria erit per dicto furno, meis propriis missionibus et expensis allarum ad dictam domum ubi est dictus furnus.

Item teneor et promitto vobis tradere seu tradi facere in dicto loco ligna grossa tanta videlicet quanta necessaria fuerint pro dicto furno ad rationem duodecim denariorum pro qualibet carrira sive sommata et ista ligna grossa mihi solvere teneamini in pecunia numerabili ultra dictum logerium. Et ex pacto ultra predicta teneamini pro me operari viginti *grossas de selicorn* solvendo vobis omnes expensas *e les mans* excepto *lo obrall*.

Et hec omnia fuerunt etc. unde renuntio etc. promitto facere, habere, tenere etc. et teneri de evictione etc. obligo bona etc. et quia sum minor XXV annis maior tamen XXI juro etc. Ad hec ego dictus Bartholomeu Ribes his presens et acceptans etc. promitto dictas CXX libras solvere vobis dicto magnifico Joannoto Armadans per modum superius scriptum necnon predictos duodecim denarios pro qualibet carrira dictorum lignorum grossorum ceteraque omnia alia supradicta facere etc. omni dilatione etc. sub pena etc. super quibus credatur etc. obligo et persona ex pacto.

Testes huius sunt: honorabilis Hieronimus Terriolla, domicellus, et Anthonius Girard, studens, in quorum presentia omnes firmarunt.

Document 2
1517, desembre, 11.

Pere Safortesa, donzell, Pere Fàbregues, i Jordi Barceló, vidriers, i Jofre Rabassa, botiguer, estableixen una societat per elaborar i comercialitzar vidre.

ARM, Not. T-1068, ff. 128v-129.

Die veneris XI mensis decembris anno predicto MDXVII.

Nos Petrus Çafortesa, domicellus de Maioricarum, Petrus Fàbregues, Georgius Barceló, vidrierii, et Jamfredus Rabassa, botiguerius Maioricarum, gratis etc. contrahimus inter nos et facimus societatem faciendi vitrum sive vasa vitrea sub forma infrascriptorum capitulorum que in nostra lingua materna fabricavimus ut sequitur:

Mossèn Pera Fortesa fa companyia ab mestre Pera Fàbregues e ab mestra Jordi Barceló de fer un forn de vidra e ab lo senyer en Jofre Rabassa, botiguer de Mallorca:

E primo són de acordi lo dit Pera Fortesa los ha a dar casa feta e en orda y ells ensemps, ab dit Pera Fortesa, han a fer lo forn de fer vidra pagador per quart.

Item són de acordi que lo dit Pera Fortesa és tengut de dar los dos àsens e tanta lenya, axí grossa com manuda, quanta auram menester per dit forn y més los darà palla per dits àsens, e vol lo dit Pera Fortesa no li tallen ullastres ni oliveres ni alzines. Per la dita àsens e loguer de la casa són tenguts a donar tots tres al dit mossèn Pera Fortesa trenta liures franchas que ell no y entre en res.

Item són d'ecordi lo dit mossèn Pera Fortesa los ha a dar tres catius per lur servey del forn e han li a dar de dits catius IIII lliures X sous franchas a ell dit Pera Fortessa tots mesos; és veritat que mossèn Pera Fortesa los ha a donar VI quarteres de forment per lo quart de la despesa dels catius y més una barcella y mige de legum y més tres cortans de oly y més sis quartans de vinagre cascun any.

Item són de acordi que lo dit mossèn Pera Fortesa e lo senyer en Rabassa són tenguts bastraura a comptar qualsavulla farramenta hagen mester per lo forn y més avant en totes las despensas se auran a fer per los àsens so és cordes, ferros, bastos e adobar aquells; lo dit mossèn Pera Fortesa ha a pagar la quarta part.

Item són de acordi que la sosa e barrella e lo que hauran mester lo dit (...) e Rabassa hagen a fer cara e farmansa en manera hagen recaptar del que auran mester.

Item són de acordi que tot lo vidra se ferà hagen a donar e aportar en Ciutat e en casa del dit Rabassa, lo qual tindrà tot lo vidra e ferà vendra aquell e venut serà del que ne exirà partirà per quart, ço és cascu un quart levades emperò totes despensas se hauran a pagar axí al dit mossèn Pera Fortesa com altres despensas.

Item són de acordi que los dos mestres de fer vidra hagen tensolament de cascuna grossa feran solament dos sous y mig per grossa, que és la mitat del que se acostume de dar que són sinch sous, y més tenint dos altres mestres de fer vidra se han a pagar per quart, so és un quart quascú tant dels mestres com de altres despensas li feran.

Item són de acordi a que sta companyia ha de durar sinch anys comptadors del die de Nadal del any Mil DXVIII en avant, e lo dit Jofra Rabassa se obliga que si dita companyia no durava e per qualsevol cosa se rompia abans de sinch anys sia tengut a pagar al dit mossèn Pera Fortesa cent liures.

Item són de acordi que lo dit Pera Fàbregues e Jordi Barceló durant los dits sinch anys no pugan dexar lo dit forn per neguna via, ni dexar lo dit Pera Fortesa e Joffra Rabassa, e asò sots pena de L lliures e ab jurament per ells ni per altri.

E més són de acordi que de tres en tres mesos hagen a partir lo que proseirà del vidra.

Hec igitur omnia et singula supradicta iuxta preambula promittimus nos dicte partes una videlicet alteri et nobis adiunte tenere, servare et complere operis per effectum et contra ea vel aliquid premissorum non facere vel venire directe vel indirecte per nos vel interpositam personam aliquam de iure vel de facto quacumque ratione, titulo sive causa obligantes nobis ad invicem et vicissim alter alteri...

Testes sunt: venerabilis Vicentius Valero, presbiter sedis Maioricarum, Joannes Savoya, valencie, et Petrus Arnau, curritor, presentis tractus in quorum presentia omnes firmarunt et iurarunt.

Document 3

1549, setembre, 23.

Bartomeu Arnau i Antoni Torrentmal, vidriers, acorden desfer la societat que tenien en comú per a l'explotació d'un forn de vidre a la parròquia de Marratxí.

ARM, Not. R-57, f. 33A-33Av.

Die lune XXIII mensis septembris.

Ego Bartholomeus Arnau, vitrierius civis Barchinone, pro nunc Maioricis residens, tenens societatem vitrum operandi in quodam furno cuiusdam domus magnifici Joannoti Dezcós, domicelli de Maioricis, scituate in termino parrochie de Marretxí cum Antonio Torramall, vitrierio cive Maioricarum, gratis etc., certis de causis hic exprimere non curans, renuncio, relaxo et dono donatione mera pura etc. vobis dicto Anthonio Torramall ab hoc actu absentis notario infrascripto etc. et Thome de Manec, blanquerio, et Stefano Maltes, boterio, civibus Maioricarum, presentibus et acceptantibus dictus furnum una cum omnibus inferius deducendis:

Et primo lo dit forn ensems so és le part que'm toca a mi ensems ab tot lo vidra fet y fahedor.

Item le part que a mi me toca de tots los materials ques troben axí en lo forn com en le Ciutat.

Item le part que a mi me toca de las aynes dell forn.

Item le part que a mi toca de tot lo bastiar que tenim per axercici de dit forn.

Item le part tocat a mi de tot lo que he aportat de Barcelona axí be or com morters.

Item tota le part que a mi tocarà aver de qualsavoll persones hobligades en dar e pagar a nosaltros per causa de dit forn.

Has itaque renunciacionem etc. sicut melius etc. ex tratiens etc. Et si nos dicti Anthonius Torramall, Thomas Domanech et Stefanus Maltes predictorum renunciata relaxationem etc. acceptantes ex pacto inter nos convento promittimus quilibet nostrum insolidum dampno et missione vestri et vestrorum ante dampnum datum et post etc. dare, solvere et satisfacere omnibus et quibuscumque personis tam magnifico Johannoto Descos sicque aliis quibuscumque omnes et quasvis pecunie quantitates per me et pro parte mea ad soluendum tangentes et alia quecumque in quibus vos dictus

Bartholomeus Arnau apparebit seu eritis et obnoxius qualicumque causa seu ratione, occasione dicti furni.

Item tenemur vobis dare ut jam tradidimus sex scutos auri et pro vobis dare Anthonio Claremont, apotecario, tres libras monete Maioricarum.

Item notario infrascripto omnes scripturas precium pro nobis factas occasione dicti furni fiat largo modo ut in forma.

Testes: honorabilis Petrus Vert et Michaell Jover, presbiteri, cives Maioricarum, in quorum presentia firmarunt dictus Stefanus Maltes et Bartholomeu Arnau testes vero firme dicti Thome Domanec.